

Ο Ρήγας Βελεστινλής μεταξύ Κωνσταντινούπολεως και Βουκουρεστίου

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Καθηγητής Ιστορίας του Ελληνισμού, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ελλάς

Email: karathan@past.auth.gr

Στον παρόντα αφιερωματικό για τον Ρήγα Βελεστινλή τόμον περιοριζόμαστε στην παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη και το Βουκουρέστι. Για την άφιξή του στην Κωνσταντινούπολη οι ερευνητές φαίνεται να μην συμφωνούν ακολουθώντας ο καθείς δική του μεθοδολογία και συλλογισμούς.^[1] Το ερώτημα, βεβαίως, είναι τότε ο Ρήγας έφθασε στην Βασιλεύουσα. Η περίοδος αυτή του βίου του χάνεται μες τον θρύλο, εφ' όσον προφανής είναι η έλλειψη πηγών, μολονότι υπάρχουν διάσπαρτες πληροφορίες, ατεκμηριώτες κατά κανόνα. Ο Ρήγας είχε γεννηθεί μεταξύ 1757/1758.^[2] Κατά συνέπειαν, ο Ρήγας θα πρέπει να έφθασε στην Κωνσταντινούπολη περί το 1775/6 σε ηλικία δέκα οκτώ, περίπου, ετών. Εκείνο που φαίνεται ως βέβαιον είναι ότι ο Ρήγας ενωρίς συνδέθηκε με την οικογένεια του Φαναριώτου Αλεξ. Υψηλάντη, ο οποίος όχι μόνον φιλοξένησε στο αρχοντικό του τον νεαρό Ρήγα, αλλά φρόντισε και για την μόρφωσή του ως να ήταν πατέρας του. Ο ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασεως Ιω. Φιλήμων εξυμνώντας την οικογένεια Υψηλάντη προσθέτει, θέλοντας να τονίσει τον πατριωτισμό της, τις σχέσεις της με τον Ρήγα.^[3] Ο Φιλήμων είναι, αναμφιβόλως, πηγή αξιόπιστη ως εκ της σχέσεώς του με την φαναριωτική αυτή οικογένεια, γι' αυτό και τον ακολουθούν οι δύο έγκυροι μελετητές του βίου και του έργου του Ρήγα, ήτοι ο Λ. Βρανούσης^[4] και ο Απ. Δασκαλάκης.^[5] Είναι η εποχή που οι Φαναριώτες κυριαρχούν στην πολιτική και πνευματική ζωή της Οθωμανικής Πύλης και οι μεγάλες οικογένειες των Υψηλαντών, των Μουρούζηδων, των Σούτσων, των Καρατζάδων διαγωνίζονται για να προσελκύσουν την εύνοια των Σουλτάνων και να διορισθούν ηγεμόνες στις πλούσιες παραδουνάβιες ηγεμονίες. Από την άλλη, ο Γαλλικός Διαφωτισμός, η γαλλική και η ιταλική γλώσσα έχουν διεισδύσει στην Κωνσταντινούπολη.^[6] Στο Φανάρι πατριάρχες κατ' αυτήν την περίοδο της παρουσίας του Ρήγα στην Βασιλεύουσα ήσαν ο Σωφρόνιος Β', ο από Ιεροσολύμων (1774 – 1780), σοφός και συνετός κατά τις πηγές, και πριν από αυτόν ο διαπρεπής ανήρ της εποχής Σαμουήλ ο Χατζερός (1773 – 1774 β' πατριαρχεία) και ο Γαβριήλ Δ' (1780 – 1785).^[7] Στην Πατριαρχική Ακαδημία δίδασκαν εκείνη την εποχή σοφοί διδάσκαλοι : ο Χρύσανθος Αιτωλός (1769 – 1773), αδελφός του αγίου Κοσμά του Αιτωλού, ο Σέργιος Μακραιός ο εξ Αγράφων (ante 1779 – 1790) και ο Ηλίας ο Κύπριος, ενώ μεταξύ των ετών 1778 – 1783 μαζί με τον Μακραιό δίδασκαν ο Αρσένιος και ο υποδιδάσκαλος Βασίλειος.^[8]

Άραγε ο Ρήγας πέρασε ποτέ το κατώφλι των Πατριαρχείων και της Πατριαρχικής Ακαδημίας; Όπως και να είναι, πάντως, η αναστροφή του με την οικογένεια Υψηλάντη και το περιβάλλον της του έδωσε πολλές ευκαιρίες παιδείας και γνωριμιών. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, πάππος των ηρώων του Εθνικού Αγώνος του 1821 Αλεξάνδρου και Δημητρίου, είχε διατελέσει ηγεμόνας της Βλαχίας την περίοδο 1774-1782 και 1796-1797 και της Μολδαβίας 1787-1788 και τίποτε δεν αποκλείει ο Ρήγας να ευρέθη κοντά του στο Βουκουρέ-

στι λίγο πριν το 1782. Υιός του Αλεξάνδρου ήταν ο Κωνσταντίνος, ο πατέρας των δύο ηρώων, με τον οποίο συνδέθηκε ο Ρήγας κατά την κοινή μαθητεία τους στο φαναριωτικό περιβάλλον.^[9]

Για την παρουσία του Ρήγα στο Βουκουρέστι οι πληροφορίες είναι περισσότερες. Λέγεται ότι έφθασε εκεί συνοδεύοντας τον ηγεμόνα Αλεξ. Υψηλάντη, το 1774 δηλ. αλλά τότε ο Ρήγας ήταν μόλις δέκα έξι ή δέκα επτά ετών. Και λέγεται, ακόμη, ότι το 1786 ο αυτός Υψηλάντης τον συνέστησε ως γραμματέα στον Ν. Μαυρογένη, όταν αυτός ονομάστηκε ηγεμόνας (1786 – 1790).^[10] Οι ιστορικοί Georges Potra και Emile Vîrtosu δημοσίευσαν ανέκδοτα έγγραφα των ετών 1785 και 1788, όπου συζητούν για το έτος εγκαταστάσεως στο Βουκουρέστι όχι μόνον του Ρήγα, αλλά και της οικογενείας του· ο δεύτερος εξ αυτών, ο Vîrtosu, συμπεραίνει μάλιστα ότι ο Ρήγας έφθασε στην Βλαχία προ του Μαρτίου 1785, έτος χρονολογίας του εγγράφου.^[11] Το γεγονός μάλιστα ότι ένα εκ των δημοσιευμένων από τον Vîrtosu εγγράφων, από 27 Μαΐου 1788, ορίζει να πωληθεί από τους διοικητές της επαρχίας Vlașca μέρος της περιουσίας του γραμματικού Ρήγα μαρτυρεί ότι ο Θεσσαλός πατριώτης και η οικογένειά του είχαν φθάσει εκεί προ μερικών ετών, για να προλάβει μάλιστα να αποκτήσει και περιουσία.^[12] Η παρουσία του Ρήγα κατά το έτος αυτό τεκμηριώνεται και από σημείωση του Ρήγα στην μετάφραση που εξεπόνησε στο έργο του J. Barthélemy *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797.^[13]

Με τι ασχολούνταν άρα γε ο Ρήγας στο Βουκουρέστι ιδίως τα πρώτα έτη της εκεί εγκαταστάσεώς του; Και για το ζήτημα αυτό υπάρχει σειρά αλληλοσυγκρουομένων πληροφοριών. Και πρώτα, ο Γερμανός ιστορικός Ernst Münch, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Freiburg, που τον γνώρισε, ως φαίνεται στο Βουκουρέστι ή στην Βιέννη, έγραψε το 1823 ότι ο Ρήγας αρχικώς δίδαξε στην Αυθεντική Ακαδημία του Βουκουρεστίου και μετά προσελήφθη από τον βογιάρο Νικόλαο Βραγκοβάνο, ως γραμματικός του.^[14] Αποψη μαχητή, μολονότι η ειδική για τα καθέκαστα της Αυθεντικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου Agiadna Camariano – Cioran γράφει ότι ο Ρήγας διετέλεσε καθηγητής της και μάλιστα κατά το έτος 1783 και, πιθανώς, κατά την ίδια, και το 1791.^[15] Και αυτή η θέση ατεκμηρίωτη, καθώς ένας νέος λόγιος, ως ο Ρήγας, δεν μπορούσε να διδάξει μαζί με τους επιφανείς καθηγητές Νεόφυτο Κουσοκαλυβίτη (1767 – 1784) και Γρηγόριο Κωνσταντά (1782 – 1787). Απλώς η A. Camariano – Cioran στηρίχθηκε σε πληροφορία του ιστορικού V. A. Vrechia ότι ο Ρήγας ήταν καθηγητής στο Βουκουρέστι κατά την ηγεμονία του Μιχαήλ Σούτσου. Πληροφορία, πάντως, χωρίς δήλωση της αρχειακής πηγής.^[16] Οποσδήποτε, όμως, ο Ρήγας, άνθρωπος των γραμμάτων και ανήσυχο πνεύμα, θα είχε σχέσεις και επικοινωνία με την Ακαδημία του Βουκουρεστίου, το μεγάλο αυτό ίδρυμα στην Βαλκανική. Και φυσικά η επικοινωνία αυτή θα είχε και τις προεκτάσεις της με τον πνευματικό κύκλο του Βουκουρεστίου. Αναφέρεται, ως παράδειγμα, ο Δημητράκης Καταρτζής, διακεκριμένη προσωπικότητα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού από τον οποίο πιθανολογείται ότι ο Ρήγας εξέμαθε την αραβική,^[17] ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο οποίος δεν αποκλείεται να υπήρξε και διδάσκαλος του Ρήγα.^[18] Αυτά για την χρονολογία 1783 της A. Camariano – Cioran· αλλά και για την άλλη χρονολογία, το 1791, δεύτερη θητεία, κατά την Camariano, του Ρήγα στην Αυθεντική Ακαδημία, προβάλλεται αμφισβήτηση, αφού ο Ρήγας κατά την διαβεβαίωση του ιδίου ευρισκόταν από την 1 Ιουνίου 1790 ως το τέλος Ιανουαρίου 1791 στην Βιέννη, ως ιδιαίτερος γραμματεύς, συνοδός και μεταφραστής του σερδάρη Χριστοδούλου Κιρλιάνου, βαρώνου του Langenfeld.^[19]

Ο Ρήγας πολύ γρήγορα εκτιμήθηκε από το βλαχικό αρχοντολόγιο, γι' αυτό και, σύμφωνα πάντα με τις αρχειακές και άλλες μαρτυρίες, προσελήφθη ως γραμματέας και κρυπτογράφος στην οικογένεια των μεγαλοβογιάρων Βρίνκοεανου. Οι ασχοληθέντες με τον Ρήγα, και ειδικώς με την παραμονή του στην Βλαχία, γράφουν ότι υπήρξε γραμματέας του φιλέλληνας και ελληνοιστού Γρηγορίου Βρίνκοεανου περί το 1788 – 1790.^[20] Αλλά νομίζουμε ότι το ορθόν είναι ότι διετέλεσε γραμματέας του πατρός του Νικολάου Βρίνκοεανου, καθώς υποστηρίζει ο καθηγητής Ernst Münch που έγραψε το 1823 ότι ο Ρήγας ήταν γραμματέας και κρυπτογράφος του βογιάρου Νικολάου Βρίνκοεανου με την προσθήκη μάλιστα ότι κατείχε εικόνα του Ρήγα και έναν από τους χάρτες της Ελλάδος που ο Ρήγας είχε φιλοτεχνήσει.^[21] Και είναι φυσικό αυτό διότι ο Γρηγόριος Βρίνκοεανου, που σημειωτέον είχε γεννηθεί το 1771, και επομένως το 1789, δεκαεπτάχρονος ων, δεν μπορούσε να έχει γραμματέα. Επομένως το 1790 ο Ρήγας ήταν γραμματέας του πατρός του Νικολάου και ακολουθούμε επ' αυτού την μαρτυρία του Münch – αλλά και του Γρηγορίου το 1792, σύμφωνα με έγγραφο του Μαρτίου 1792, γραμμένο από τον Ρήγα σε μάλλον άσχημα γαλλικά και κατά το οποίο έγγραφο ο Ρήγας προσλαμβάνεται γραμματέας του Γρηγορίου Βρίνκοεανου.^[22] Ένα από τα ζητήματα του πολυτάραχου βίου του Ρήγα είναι αν υπήρξε γραμματέας του τουρκόφιλου ηγεμόνος της Βλαχίας Ν. Μαυρογένους, καθώς η βιβλιογραφία στηρίχθηκε στην πληροφορία του Χρ. Περραιβού.^[23] Ο Βρανούσης εξέφρασε, και δικαίως, τις αντιρρήσεις του,^[24] καθώς υποστηρίζει ότι δεν μπορούσε ένας γενναίος πατριώτης, όπως ο Ρήγας, να ονομασθεί από αυτόν καϊμακάμης Κραϊόβας, αφού καμμία αρχειακή μαρτυρία κάμει λόγο επ' αυτού. Αντίθετα, πουθενά σε πηγές συνδεόμενες με τον Μαυρογένη δεν αναφέρεται το όνομα του Ρήγα ως καϊμακάμης Κραϊόβας και ως πριγκιπικού γραμματέως· για παράδειγμα, δεν αναφέρεται σε εγκωμιαστική ποιητική συλλογή που εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1789 και όπου μετέχουν ο επίσκοπος Ριμνίκου Φιλάρετος, ο κόμισσος Αλέξ. Κάλφογλου, οι αδελφοί Slătineanu κ.ά.^[25] Ένας Έλληνας λόγιος της εποχής, ο Διόνυσιος Φωτεινός, γράφει μάλιστα ότι ο Μαυρογένης απέστειλε ως καϊμακάμης Κραϊόβας τον φίλο του Δημ. Τυρναβίτη,^[26] ενώ άλλη πηγή φέρει ως γραμματέα του Μαυρογένη τον Γ. Κονδύλη.^[27] Ύστερα, υπενθυμίζουμε ότι ο Μαυρογένης, από 27 Μαΐου 1788, όριζε να πωληθούν μερικά περιουσιακά του Ρήγα του *γραμματικού* και να σταλούν στο Βουκουρέστι.^[28] Και αν ο Ρήγας ήταν φίλος και συνεργάτης του Μαυρογένη δεν θα τον κατήγειλε ο βαρόνος Κιρλιάνος de Langenfeld στους Αυστριακούς, την εποχή που ευρισκόταν σε δικαστική διαμάχη με τον Ρήγα, την στιγμή μάλιστα που η Βλαχία τελούσε υπό αυστριακή κατοχή (1789 – 1791); Και, επιπλέον, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο οι Αυστριακοί δεν θα συνέλαμβαναν τον Ρήγα ως συνεργάτη του τουρκόφιλου Μαυρογένη; Έτσι πιστεύουμε ότι ένας γνήσιος πατριώτης δεν θα μπορούσε να συνεργασθεί με τον Μαυρογένη, ούτε μάλιστα να διατελέσει καϊμακάμης, ούτε να παραστεί στον αποκεφαλισμό του από τους Τούρκους την 1 Οκτ. 1790 ως υπαιτίου της ήττας τους στον τουρκοαυστριακό πόλεμο για τον απλούστατο λόγο ότι τότε ευρισκόταν στην Βιέννη συνοδεύοντας τον βαρόνο Κιρλιάνο de Langenfeld.^[29]

Επιπροσθέτως δεν υπάρχει μνεία στις πηγές περί της παρουσίας του Ρήγα ως καϊμακάμης Κραϊόβας.^[30]

Χαρακτηριστικό επεισόδιο της παραμονής του Ρήγα στο Βουκουρέστι αποτελεί η ανεπιτυχής, ως απεδείχθη εκ των υστέρων, συνεργασία του με τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, τον οποίο συνόδευσε στην Βιέννη ως διερ-

μηνεύς, όταν αυτός προσεκλήθη από τους Αυστριακούς, για να τιμηθεί με την βαρωνία του Langenfeld για τις υπηρεσίες του προς αυτούς κατά τον τουρκοαυστριακό πόλεμο. Πρόκειται για την περίοδο τέλη Μαΐου 1790 - τέλη Ιανουαρίου 1791, για την οποία σώθηκε σχετικό ημερολόγιο εξόδων γραμμένο από τον Ρήγα και το οποίο κατέθεσε ο ίδιος ο Ρήγας απαιτώντας από τον Κιρλιάνο την αποζημίωσή του, όταν αυτός αρνούνταν την καταβολή της. Στην υπόθεση αυτήν αναμείχθηκε η ηγεμονική αυλή του Μιχαήλ Σούτσου και ο Γραμματεύς της Παναγιώτης Κοδρικός, ο Αθ. Ψαλίδας, το αυστριακό και γαλλικό προξενείο, χωρίς, ωστόσο, να υπάρξει αίσιο τέλος στις απαιτήσεις του Ρήγα.^[31] Συζητήθηκε, ωστόσο, από ερευνητές, Έλληνες και ξένους, αν ο Ρήγας διετέλεσε γραμματεύς του ηγεμόνος Μιχαήλ Σούτσου (στην Βλαχία post Μάρτιος 1791 – Ιαν. 1793 και στην Μολδαβία Ιαν. 1793 – Απρίλ. 1795). Όλοι σχεδόν (Βρανούσης, Δημαράς, Φ. Μιχαλόπουλος, Κορδάτος) δέχονται την άποψη ότι ο Ρήγας υπηρέτησε ως γραμματεύς του Φαναριώτου ηγεμόνος παρασυρθέντες, προφανώς, από πληροφορία του Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού. Ο Νέστωρ Καμαριανός, όμως απέδειξε ότι ουδέποτε ο Ρήγας υπηρέτησε στην ηγεμονική αυλή, διότι κατ' αυτήν την εποχή ο ηγεμονικός γραμματεύς Κοδρικός τον αναφέρει απλώς ως *γραμματικό* και δεύτερον ότι ο Σούτσος ανάγκασε τον Ρήγα να προσέλθει σχεδόν, βιαίως, σε αρμόδια υπηρεσία της ηγεμονίας για πληρωμή οφειλής προς τον Stoyan Cazangiu.^[32]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πληροφορία ότι ο Ρήγας διετέλεσε δραγουμάνος του Γαλλικού Προξενείου στο Βουκουρέστι· επ' αυτού υπήρξε εύλογη συζήτηση, αλλ' εκ των πηγών προκύπτει ότι ο πρώτος προξενικός πράκτωρ της Γαλλικής Επανάστασεως στην βλαχική πρωτεύουσα Émile Gaudin έφερε δικό του δραγουμάνο ερχόμενος από την Κωνσταντινούπολη στο Βουκουρέστι. Σε καμμία πηγή, άλλωστε, δεν μνημονεύεται τέτοια ιδιότητα του Ρήγα, ούτε στα γαλλικά αρχεία, ούτε όταν ανακρινόταν ο Ρήγας από τους Αυστριακούς στην Βιέννη, ούτε σε άλλα έγγραφα της περιόδου αυτής που φέρεται ως δραγουμάνος των Γάλλων (Σεπτ. 1795 – Μάιος 1796). Οι ερευνητές παρασύρθηκαν από δύο επιστολές του Γάλλου προξένου στην Τεργέστη Bréchet (5 Φεβρ. 1798, 11 Φεβρ. 1798) προς τον διοικητή της Τεργέστης κόμητα de Brigide η πρώτη και τον στρατηγό Bernadotte η δεύτερη, λίγο μετά την σύλληψη του Ρήγα στην Τεργέστη. Ο Bréchet προσπαθούσε απεγνωσμένα να σώσει τον Ρήγα υπενθυμίζοντας ότι διετέλεσε δραγουμάνος του Γαλλικού Προξενείου στο Βουκουρέστι. Αλλά φαίνεται ότι επρόκειτο για μάταια προσπάθεια του Γάλλου διπλωμάτη.^[33]

Στην Βλαχία ο Ρήγας ασχολήθηκε, κυρίως, με το συγγραφικό έργο και δεν ανέπτυξε εμπορικές δραστηριότητες, όπως σημείωσαν ορισμένοι ερευνητές του έργου του. Γνωρίζουμε ότι είχε ένα αγρόκτημα στην επαρχία Vlașca και ένα άλλο στο Călăreți. Και το μεν πρώτο αγοράσθηκε πριν το 1788 και το άλλο προ του 1796. Και για τα δύο την φροντίδα είχε ο αδελφός του Κωστής.^[34]

Στο Βουκουρέστι ο Ρήγας συνέθεσε όλο το έργο του, εκεί συντάξε και τους χάρτες του, και συγκεκριμένα κατά την περίοδο 1790 – 1796, μετά δηλ. την επιστροφή του από την Βιέννη, πλην του Σχολείου των *Ντελικάτων Εραστών* και του *Φυσικής Απάνθισμα* που τύπωσε στην Βιέννη το 1790. Ο Νέστωρ Καμαριανός, στη-

ριζόμενος σε πληροφορία του φίλου του Ρήγα J. Chr. von Engel, δέχεται ότι ο Ρήγας, προκειμένου να συμπληρώσει τον Χάρτη της Ελλάδος επιχείρησε ταξίδια στην τουρκοκρατούμενη Ανατολή.^[35] Και αυτή η άποψη μαχητή.

Σκιαγραφήσαμε, εν ολίγοις, την παρουσία του Ρήγα στην Κωνσταντινούπολη και στην Βλαχία σε μιαν εποχή, όπου στην μεν Βασιλεύουσα ο Θεσσαλός πατριώτης διαμορφώνει την προσωπικότητά του, στην δε Βλαχία (1783 – 1796) αναπτύσσει τις εξέχουσες εκείνες δραστηριότητες που τον αναδεικνύουν πρωτομάρτυρα της Εθνικής Παλιγγενεσίας.

[1] Βλ. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήναι 1957, Απ. Δασκαλάκης, *Μελέτη περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήναι 1964 (βιβλιογραφία επιλεκτική).

[2] Βρανούσης, *ό.π.*, 8, Δασκαλάκης, *ό.π.*, 269. Πρβλ. Zeitung der Elegente Welt, 6 Μαΐου 1824 – την πληροφορία λαμβάνω από μελέτη του εξέχοντος μελετητή του έργου του Ρήγα Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για την ζωή και το έργο του – Εισαγωγή – Μετάφραση- Σχόλια Αθ. Καραθανάσης*, εκδ. Εταιρείας Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα, Αθήνα 1999, 16, 50.

[3] Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1859, τ. 2, 10 – 11.

[4] Βρανούσης, *ό.π.*, 17.

[5] Δασκαλάκης, *ό.π.*, 274.

[6] Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1983, 51 – 52.

[7] Τ. Α. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα 1966, 427 κέξ.

[8] *ό.π.*

[9] Βλ. Βλαντιμίρ Μισκέβκα, *Ο ηγεμόνας Κωνστ. Υψηλάντης*, μετάφραση Αθ. Ε. Καραθανάσης, εκδ. αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2008.

[10] Φιλήμων, *ό.π.*, 10 – 11 και Δημ. Οικονομίδης, «Ο Ρήγας Φεραίος εν Βλαχία», *Αθηνά* 53(1959) 30, Βρανούσης, *ό.π.*, 17, Δασκαλάκης, *ό.π.*, 274.

[11] Georges Potra, στην σειρά *Documente privitoare la Istoria oraşului Bucureşti*, Βουκουρέστι 1961, 5, 29 και E. Vîrtosu, *Noa despre Riga Veletinul premergătu Independenţei greceşti*, Βουκουρέστι 1946, 15. Πρβλ. N. Camariano, «Η διαμονή του Ρήγα Βελεστινλή στη Βλαχία», *Μακεδονική Ζωή* 123, Αύγ. 1976, 8.

[12] Vîrtosu, *ό.π.*, 4.

[13] *Νέος Ανάχαρις*, Βιέννη 1797, 95 – βλ. τώρα την αναστατική ανατύπωση από την Εταιρεία Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα, Αθήνα 2006, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος.

[14] Ernst Münch, *Die Heergüge des christlichen Europas wider die Osmanen und die Versuche der Griechen zu Freizeit*, Βασιλεία 1823, τ. 3, 213 από τον Ν. Καμαριανό, *Ρήγας Βελεστινλής κλπ.*, 19, 51.

[15] Ar. Camariano – Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, 447 – 449 (εκδ. I.M.X.A.).

[16] Βλ. V. A. Vrechia, *Istoria scoalelor*, Βουκουρέστι 1901, τ. 4, 63.

[17] Αναστ. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*, Αθήναι 1874, 12, όπου διορθώνουμε ότι ο Καταρτζής ζούσε στο Βουκουρέστι και όχι στην Μολδαβία.

[18] Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1989, 34.

[19] Βλ. παρακάτω.

[20] Ο Χριστ. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, 6 γράφει ότι ο Ρήγας ήταν γραμματεὺς του βογιάρου Brîncoveanu, ο Μιχ. Περδικάρης ότι γνώριζε τον Ρήγα «παρά Βραγκοβάνω τω μεγάλω όντα τότε γραφέα», ο Βρανούσης, *ό.π.*, 20 και ο Δασκαλάκης, *ό.π.*, 280 το αυτό και άλλοι ομοίως.

[21] Münch, *ό.π.*, 216.

[22] N. Iorga, “La pénétration des idées de l’ Occident dans la Sud – Est de l’ Europe au XVIIIe et XVIIIe siècles”, *Revue Historique* τ. 1, 1924, 33.

[23] Περραιβός, *ό.π.*, 9^ο τον ακολούθησαν οι Φιλήμων, Γούδας, Σπ. Λάμπρος, Φ. Μιχαλόπουλος, Δασκαλάκης, Ενεπεκίδης κ.ά.

[24] Βρανούσης, *ό.π.*, 21.

[25] I. Bianu – H. Hodos, *Bibliografia românească veche*, τ. 2, Βουκουρέστι 1905, 333 – 834.

[26] Διονύσιος Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι ποτέ Λακίας*, Βιέννη 1818, τ. 2, 368.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ Ι: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΟΡΑΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ

www.academy.edu.gr

[27] Γ. Λάιος, *Ο βαρόνος Λάνγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1955, 10.

[28] Vîrtosu, *ό.π.*, τ. 4, 13 – 14.

[29] Βλ. παρακάτω.

[30] Πρβλ. I. C. Filitti, *Bani și caimacami Craiovei*, εκδ. Βιβλιοθήκη των Αρχείων της Ολτένιας, n° 1, Κραϊόβα, χ.χ., 24-25.

[31] Ν. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής*, 30 – 44, 54 – 56, 59 – 60.

[32] *ό.π.*, 63 – 64, 91.

[33] *ό.π.*, 63 – 66, 91 – 92.

[34] Βρανούσης, *ό.π.*, 36, Δασκαλάκης, *ό.π.* 277, Vîrtosu, *ό.π.*, 13 – 14.

[35] Ν. Camariano, “Contributions à la bibliographie des oeuvres de Rhigas – Veletinlis”, *Balcania* 1(1938) 222 – 223, ο ίδιος, *Ρήγας Βελεστινλής*, 75 – 78, 94 – 95.